

Magyarok dicsérete 1000 év előtt.

T Hystoria waltari
FRANCIA pars orbis fratres europa uocat.
 Morib; ac linguis uarias & nomine gentes.
 Distinguens cultu. tū religione sequestrans.
 Int quas gens pannonie resideere pbatur.
 Quā tamen & hunos plerumq; uocare solem.
 Hic popls fortis uirtute uigebat & armis.
 Non curū postas solū dominans regiones.
 Itoris oceanis; ptransiuerat oras.
 Fœdera supplicib; donans sternensq; rebelles.
 Vltro milenos fœt dominare annos.

I.

Réges régen porladó kéz vonásai ezek a latin verssorok. A XII. század derekán, mikor nálunk a legkiválóbb Árpád fejedelmek uralkodtak, félévszázaddal a mi „Halotti beszédünk” keletkezése előtt vetette e betűket pergamenre csendes szerzetesi cellájában egy papi kéz. Akkor sem a maga elmetermékét örökíti meg, csak másolja szerető gonddal egy még három századdal régibb írás sorait, hogy meglegyen az ő kolostori armariumukban is (almárium, könyvtárszekrény) a nevezetes költői hősdal szövege. Bizonyára német volt a másoló és ugyanilyen 933—936 táján az eredeti mű szerzője.

Amit másolt, az az erős karú, aquitániai fejedelemfi VALTER (*Waltharius manu fortis*) története volt ékes latin versekbe öntve. Hogy miként nevelkedett kis gyermekkorától, mint tús, Attila tiszamenti székhelyén ennek udvarában; hogyan lett belőle híres hadverő hős, a hun fejedelem kedves vezére. Azután hogyan nevelkedett ugyanakkor a hun udvarban a burgundi királynak, fiutód hiányában túsul adott lánya HILDEGUNDA, akit a hun

fejedelemné vett oltalmába s felnövekedve, úgy szívébe zárt, hogy rábízta kincses kamrája őrzését. Sorsuknak van egy harmadik osztályostársa, a frank udvarból való tronjei HAGEN, akit kezdettől sóvár honvágy emészt s amint szerét teheti, hazaszökik. Ez a példa hasonlóra sarkalja Valtert is. Titkon megállapodnak Hildegundával, hogy a királyleány vegye magához a kincstárból a tőlük annak idején elvett drágaságokat; a szökést gondosan előkészítik és paripáikon vezeték lovakkal éjjeli sötétben megindulnak nyugatra hazájuk felé. Nappal erdőben pihennek, éjjel uttalan utakon haladnak egyre nyugat irányában. Éber figyelmüknek sikerül az üldözők elől rejtve maradniok; de midőn a hun határokon túl bejutnak az irdatlan hegyek közé, jöttüknek híret veszi Gunther, a frank király. Utjukat állatja embereivel, adják oda kincseiket és szabadon elvonulhatnak. Valter eleinte alkura hajlandó, de a frankok az egész kincset akarják, erre Valter megköti magát, büszkén visszautasít minden alkudozást, mire Gunther emberei lovagi tornában egyenkint állnak ki vele mérkőzésre. Valter valamennyi páros tusában győztes marad; most már tömegtámadást intéznek ellene. Valter szűk sziklasikátorba veszi magát, ahol sebektől borítva, végső erőfeszítéssel védekezik. Támadói sorra elhullanak, az utolsó kettő menekülve visz hírt Gunthernek a kudarcról; Hilde ápolja a pihenő hőst. Gunther nem nyugszik, kelepécét készít neki és legnagyobb hősével, Hagennel, maga áll eléjük. Hagent küldi szembe egykori fogolytársával, de ez dacosan fel akarja királyának mondani a hűbéri viszonyt, nem verekszik egykori kezes-társával, Valterrel. Gunther erre maga áll ki, a viadal vége a frank király legyőzetése, kinek hogy életét megmentse, Hagen kénytelen szembe szállni régi barátjával, megvívják ekkor a párharcok legszebbikét. Mindketten a vérvesztéségtől végkimerülésben összeroskadnak. A tehetetlen két vergődő végül baráti jobbot nyújt egymásnak, Gunther bocsánatot kér s a három nehéz sebesültet Hilda ápolja, kötöзgeti. A sok szenvedést átélt pár ezután bántatlanul mehet tovább hazájába, ahol annyi szenvedés után zavartalanul szerelemben egyesülhetnek.

Ez az 1450. soros hősenekbe foglalt történet, melyet szinte maga is átélve, a másoló barát odaadással tett át újabb írásba. Megragadta a harcok élénk leírása, a párviadatok sorának pom-

pás változatossága s bár tudta, hogy a költői mű szintén szerzetes alkotása, szerzőjét inkább harcos hősnek nézte, mint céljába huzódott csöndes barátnak.

A költemény valóban ma is megragadja az olvasót. Valami zord, hősi nyersség van benne, az akkori hadverő vasgyurók korszakának hű tükörképe. Soraiból szinte kiérzik szerzőjének lelkesült odaadása s hogy belőle is nem a kard és harc embere lett, hanem kolostori elvonultságban kellett a történetet belsőleg átélnie, annak akkoriban végzetes oka volt: a szerző sántának született. Így kerül előkelő házból, elszászi otthonából fiatalon barátcellába Ekkehard, a st. galleni nagy klostrom noviciusa a 920-as évek második felében.

St. Gallen ez időben az Ekkehardok kolostora. A Bódeni tótól délre a svájci hegyek közé betüremlett egyik völgy mélyén épült a hatalmas klostromtelep, akkoriban, mint egykorú tereprajza mutatja, Európa egyik legnagyobb szerzetes-otthona. De nemcsak külsőleg nagyszabású, túlszárnyalja hírneve: a tudományok és művészetek, az ókori latin hagyományok és a klasszikus költészet intenzív ápolása, amely ott termi a X. században legszebb gyümölcsseit.¹ Sajátságos, aki csak a kolostor akkori állapotáról ír, akár régen, akár manapság, önkéntelenül belesodródik a novellisztikus előadásba. Ennek egyszerű oka az a részletes történelmi emlékmű, amely nem sokkal a költemény megszületése után elmondja a kolostorbeliek életét, szellemi munkájukat, külső történetüket, köztük a magyarok 926-i beütését, mindezt naiv részletező leírásban, szinte novellisztikusan. A középkor ez egyik legszebb gestája a „Cusus sti Galli”; szerzője maga is az Ekkehardok közül való, e néven a IV. (1060) s bőven beszél a költő: I. Ekkehardról, a „Waltharius manu fortis” szerzőjéről. Nem csoda, ha a németek egyik legkedveltebb történelmi regénye is ezt választja tárgyául. Scheffel Viktor múlt századi költő műve: „Ekkehard. Eine Kloster-geschichte aus dem X. Jahrhundert” (ma kb. a 180. kiadása járja. — Magyarra fordította a Kisf. Társ. kiadásában Antal

¹ A virágzáskorra következett erős hanyatlást misem mutatja jobban, mint az a följegyzés, amely a XIII. sz. végéről való s a kolostorról megörökítendőnek tartja, hogy az ő korában már sem az apát, sem a szerzetesek nem tudnak írni. (Wartmann: Urkundenbuch der Abtei St. Gallen. 266. és 292. ll.)

Géza, aki a 605—642. lapokon közli Kőrös Endre fordításában magát a hősdalt is.)

A közkedvelt regény szerzője talán túl is merészkedett a költői szabadság megengedett határain, midőn a történelemben világosan megkülönböztetett két Ekkehardot, az I-t és a II-at egy alakká, műve főhőisévé olvasztotta össze. A II. nem volt költő, hanem a szomszédos alemanni udvar fiatalon özveggyé lett úrnőjének, Hedvig hercegasszonynak latin nyelvmestere, aki iránt a barát mélységes szerelemre gyúllad. Ennek a plátói viszonynak egy jelenetét a *Casus* is megörökíti. A hercegasszony ifjú mesterének kolostorára kíváncsian kifejezi óhaját, hogy St. Gallent meglátogathá. Ekkehard nem tiltakozik, dacára, hogy ismeri a rendi Regulákat, melyek szerint nőnek a kolostor küszöbét átlépni nem szabad; amint aztán Hedvig megérkezik, Ekkehard a hercegasszonyt ölbe kapja s nehogy átlépve vétsen a szabályok ellen, átviszi a főkapu küszöbén.

Visszont I. Ekkehardról ugyanott annyi maradt fenn, hogy Walthariusát aránylag fiatalon írta, szinte mesterének, Gerardusnak utasítására, hogy a latin versírásban tökéletesítse magát. Itt-amott látszik is ügyetlenkedése, barbár kifejezéseket használ, amiknek csak úgy van teljes értelme, ha németre fordítjuk. Gerardus a fényes latin verselő, fennmaradt hymnusai klasszikus példák rá, indítatva is érezte magát, hogy simítson a verseken és megtűzködjön Vergiliusból kölcsönzött sorokkal, amint azt saját maga Aribó mainzi püspökhöz írt ajánlásában bevallja. Sőt a szöveg még egy javításon ment keresztül. A *Casus* író történész, IV. Ekkehard is simított rajta, aki Erchambald strassburgi püspöknek küldi így „megtisztítva“ ajándékol. Lényeges tartalmi változtatást azonban egyik sem tett rajta, különösen nem érintették a hős-ének elejét és végét, ahol az eredeti szöveg szerzője néhány sorban egyéni elő- és utószó-félét csatolt a művéhez.²

Talán nem volt fölösleges az eddig elmondottakat, mint környezetrajzot, előre bocsátani. Feladatunkhoz ugyan szorosabban nem tartoznak, de elősegítik az általános megértést, az 1000 év előtti korkép elképzelését, viszont korrigálják azok fel-

² Gerardusnak az eredeti bekezdés előtt *külön* van verses előszava. L. Aithof-kiadás 61. o.-án.

fogását, akik Scheffel regényéből ismerik és ferdén ismerik a tényállást.

Ani most már mondanivalónk voltaképpen lényegét illeti, az említett előszó: az első 10 hexameter az, amelynek ismert legrégibb kézirati mását (XII. sz. közepe) elől lenyomatuk s amely hivatva van figyelmünket közelebről lekötöni. Szinte magától kínálkozik arra, hogy tartalma szembeállítások az akkoriban divatos és azóta is folyton emlegetett módszerrel: a magyarok leszidásával.

Ismereteseek azok a gyűlölködő, felháborodott leírások, melyeket a magyarok első feltűnése idején, majd utána a vezérek korában az akkori rablóhadjáratokkal, harácsoló beütésekkel kapcsolatban az egykorú X. századi nyugati krónikások a magyarokról történelmi feljegyzéseikben megörökítettek. „Ázsiai hordának“, „állati kegyetlenséggel vérengző barbároknak“, „ördög szülötteinek“, „meleg vért ivó, nyers emberszíveket evő szörnyetegeknek“ bélyegezték őket (Regino, Liutprand, Widukind, fuldai évkönyvek). Kitűnt ugyan utóbb, hogy leírásaikat nem személyes tapasztalatokból szerezték, sem hiteles szemtanuktól, hanem régebbi, 2—3 évszázaddal előbb megírt krónikákat írtak át, vagy másoltak le szószerint Justinus, Ammianus Marcellinus, Paulus Diaconus és Jordanes-ből; amit ezeknél a velük egykorú szkithákról és hunokról találtak, egyszerűen ráalkalmazták a magyarokra.

Sajnálatos tény, hogy ez ellenszenves leírások mindenkor élénk viszhangra találtak nyugaton; csodálatos szívósságuk miatt a magyarság szinte 1000 év óta, joggal mondhatjuk, mindmáig sinylei megbélyegző emléküket.³ Nem hiúság vezeti a magyar kutatókat, de a történelmi igazság megállapításának kötelessége, midőn ezek tévesen egyoldalú, alaptalan feltűntetéseivel szemben a tárgyilagos valóságot igyekeznek megállapítani s ennek támogatására eddig ismeretlen megvilágító adatokat emelnek ki a multak homályából.

³ Ugyane leírások jelennek meg ma a csehek és oláhok iskolakönyveiben. A székely diákoknak pl. ilyeneket kell rólunk tanulniok: (S. Mehedinti tankönyve; Bucarest. I. kiad. 1923. azóta többször, 40. l.) „Igazán csodálni lehet a Mindenható türelmét, aki oly szép földet adott a magyaroknak, ezeknek a rút embereknek, akik mélyen bennülő szemekkel és vad erkölcsökkel valósággal emberi szörnyetegek“. Az egész t. i. szószerinti idézet az 1000 év előtti Reginóból, persze mai érvényűnek feltüntetve.

Egy ilyen ellentétes, elismerő tanuvallomást, való igaz, a nyugatiak nem ismerhettek. Gardêzi arab író (1050) műve nem juthatott el hozzájuk, aki egyebek közt ezt írja: „A magyarok bátrak, szépek és tekintélyesek és az ő ruháik arannyal átszőtt selyemszövetből valók és az ő fegyvereik ezüst (veretűek)“.⁴ Dicsérete ugyan nem sokat mond, pusztán külső megjelenésre vonatkozik s a magyarok jellemére, viselkedésére nem vet világot. Csodálkozom azonban, hogy sem a régi, sem újabb történetíróinknál nem talállok hivatkozást arra a *másik* meglévő kétségtelenül hiteles adatra, melynek legrégibb szövege elől látható. A vezérek korából való (933—936 között írták) és pártatlan külföldi ember (I. Ekkehard), művelt egyházi férfiú elismerését tartalmazza a magyar nemzetről. Történelemíróinknak mentségére szolgál, hogy a szöveg bár híres és sokat emlegetett hős-énekben maradt ránk, annak olyan helyén van, amit későbbi és újabb kiadói, főként fordítói legtöbbször elhanyagoltak, kihagytak.⁵ A hely a „Waltharius manu fortis“ említett bevezető 10 sora. Latin eredetije így szól:

Tertia pars orbis, fratres, Europa vocatur,
Moribus ac linguis varias et nomine gentes
Distinguens cultu, tum religione sequestrans.
Inter quas gens Pannoniae residere probatur,
Quam tamen et Hunnos plerumque vocare solemus.
Hic populus fortis virtute vigeat et armis,
Non circumpositas solum domitans regiones,
Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
Foedera supplicibus donans sternensque rebelles.
Ultra millenos fertur dominarier annos.⁶

⁴ Marquardt: Streifzüge 28; Kmoskó Mihály szövegivel akadémiai előadásához (1928. márc. 7.) 22. pont; Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. M. Ny. K. I. 5. f. 80. l.

⁵ Kihagyta Scheffel Viktor a regénye végén közölt saját fordításában is. Elhagyta a magyar fordító: Kőrös Endre szintén, aki pedig azt állítja, hogy latin eredetiből fordított. S ami a legfurcsább, nem ejt a hiányról egy szót sem Sebestyén Károly, aki a fordítást az Egy. Phil. Közönyben megírta (1898. évi. 861—64. ll.) és idézetei szerint a latin eredetivel valóban összevetette; de az elsőrendű fontos hely elmaradását talán(?) nem vette észre.

⁶ A fennmaradt legrégibb, XII. sz. közepéről való würzburgi másolat-kéziratból először kiadták Grimm Jakab és Schmeller András: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts. Götting. 1838. Szöveg 1—53. l. ma-

Kérésemre a helyet nemrég elköltözött költőnk és kitűnő műfordítónk Kozma Andor tette át magyar hexameterekbe:⁷

„Harmadik a földnek főrészei közt Európa;
Sok más-más nevű nép, kit a nyelv, a szokás meg az erkölcs
És a hit elkülönöz, bírlalja felosztva e földrészt.
Joggal számítják közibük Pannónia népét,
Melyet többnyire csak hunnak nevezünk mi szokásból.
Im ez erényeiben és harci tusákban erős nép
Nemcsak a szomszédos tereken terjeszti hatalmát,
Ám utat is lelt és lenyomult a nagy Oceánig,
Védve a hódoltat, hódítva az ellene állót.
Úgy mondják, hogy e faj ezer éve uralkodik immár“.⁸

E verses fordítás első sorában kimaradt a „testvérek“ (fratres) megszólítás. A szó elárulja, hogy szerzője művét kolostorbeli testvéreihez, szerzetes társaihoz intézi, mintegy nekik ajánlja. Másoknak valóban nem is ajánlhatta, hiszen a kolostor falain kívül abban az időben alig akadt valaki, aki olvasni tudjon, még kevésbé, hogy latin nyelvű és verselésű művet olvasson. Az a különös beállítás, hogy Európát harmadik világ-résznek nevezi, abban leli magyarázatát, hogy akkoriban, midőn még csak három földrészt ismertek, iskolás modorban,

gyarázatok 54—126. l. Azóta többször, legjobban H. Althof: Waltharii Poesis. Das Walterlied Ekkehards I. von St. Gallen. I. Teil Leipz. 1899.

⁷ Néhány év előtt, mikor Kozma Andor befejezte nagy triológiáját a magyarok őstörténetéről a „Honfoglalás“-t tartalmazó harmadik kötettel, társaságban említettem neki a Waltharius ez ismeretlen helyét. Rögtön ajánlkozott lefordítására, melynek közlését hozzávaló tanulmány kíséretében sok akadály és ezer elfoglaltság miatt csak most nyújthatom, vele együtt késői hálámat is elköltözött nagy írónk iránt.

⁸ Verses formában óhatatlan dolog, hogy az átültető apróságokban más árnyalatú kifejezéseket ne legyen kénytelen használni az eredeti helyett. Ezért ideiktatom a szigorúan szöveghű fordítást is:

„A földkerekség harmadik részét, testvéreim, Európának hívják, amely erkölcsük, nyelvük és nevük szerint különböző népeket életmódjuk és vallásuk alapján szétválaszt. Ezek közt lakik köztudomás szerint Pannónia népe, melyet azonban többnyire hunoknak is szoktunk nevezni. Ez az erős nép hadi erényei által jeleskedett, mert nemcsak a körülötte fekvő területek fölött uralkodott, hanem a tengeren is átkelt, szövetséggel ajándékozva meg a békéért könyörgőket s porba sújtva az ellenszegülőket. Híre jár, hogy (már) egy évezreden túl van uralmon.“

abc. sorrendben idézték a kontinenseket, tehát Afrikát, Ázsiát és Európát mondtak.

Továbbiakban beszél sokféle népekről, melyek Európát lakják. Ezek között van az a nép is, melyről jelzi, hogy *Pannonia* népe. Pannonia tudvalevően a régi Róma szélső északkeleti gyarmata volt s alatta szorosan véve a mai Dunántúlt kell értenünk. Ó-kori írók, még inkább a középkor első felében élők, gyakran tágabb értelemben használták ez elnevezést; a mögötte elterülő részeket szinte a Kárpátokig idecsatolták.

Hogy az itt élő és Ekkeharddal egyidejű nép csak a magyar lehetett, alig szorul bővebb magyarázatra. Kiviláglik ez főképp abból a megjegyzéséből, amit rögtön utána vet, hogy t. i. ezt a népet „hunoknak“ is szoktuk nevezni. Eszerint a szerző bölcsen tudja, hogy a népnek *más* az igazi neve, csak megszokásból nevezik, mint akkoriban általában, hunnak. Az 1000. év körül a magyarokról, mint újon érkezett népről, az összes tudósítások érdeklődve emlékeznek meg. Nevük is új s minthogy megjelenésük, viselkedésük az előző hun és avar népekre emlékeztetett, ezek nevét is rájuk alkalmazták, viszont az avarokat is, mikor róluk írnak, magyaroknak nevezik. E bizonytalanságnak számos jele megélhető az egykorú feljegyzésekben. Viterboi Gottfried, aki szerint Nagy Károly anyja, Pipin felesége „ungara“ volt, az avarokat mondja magyaroknak (Avars qui et Hunni sive Ungari); Thietmar merseburgi püspök a 954. évnél írja: Ecce iterum Avars, id est Ungari... (Pertz, III. 739) Fuldai évkönyv 901-ről: Avari qui et dicuntur Ungari, stb.⁹ Még a XIII. században is általános a névcseré; Baconnál, „Hungari seu Hunni“, Rubruquisnál szintén (Ethnogr. XIV. 257. l.) De St. Gallenben már elég korán pontosabban voltak értesülve. A Casus-író IV. Ekkehard a magyarok beütésénél egy helyt mellékesen megjegyzi: „aki azonban a magyarokat avaroknak hiszi, igen téved“. (Pertz VI. 14.) A magyarok ottani látogatásának leírásában (Pertz II. 105—114.) végig Ungrinak nevezi őket. Első mondatában: Sicque Ungros ingruentes..., majd: Ungar baptizatus... (u. o. 107.); Ungri, Ungris (109), de Ungrorum (110) stb. Az egész részletes leírás elárulja, hogy a beütés utáni évtizedek alatt a kaland minden egyes mozzanata

⁹ A teljes sorozatot l. *Hóman B.*-nál: A magyar nép neve... a középkori latinságban. Tört. Szemle 1917—18. évf.

élénken megmaradt a kolostorbeliek emlékezetében. I. Ekkehard, a költő maga, oly közel időben élt és írt st. galleni cellájában (a beütés 926., — műve keletkezése 933—36 közt) hogy még inkább kellett tudnia a látogatók magyar voltáról, hiszen a magyarok közül egy a tolmácsul velük ment pappal együtt ott is maradt a kolostor szolgálatában, ott megnősült, gyermekei lettek. Az sem lehetetlen, hogy Ekkehard, mint fiatal novicius végig is élte az egész kalandot.¹⁰

Mindezt azért kellett részleteznünk, hogy a kétkedés árnyékát is eloszlassuk, mintha Ekkehard az idézett helyeken nem a magyarokról akart volna beszélni.

Az Oceánon átkelést itt világosan az Adriára kell értenünk; a nyugati nagy Oceánig a magyarok nem hatoltak el, nemhogy átkeltek volna rajta. Erről tudhattak az egykorúak is.

Nevezetes azonban, amit utána az ellenféllel való elbánásra vonatkozóan mond: „Szövetséget nyújtva a hódolóknak és le sújtva az ellenszegülőket“. Ez a módja a hadi elbánásnak Európában eladdig ismeretlen volt és feltűnő eljárásnak tűnhetett fel. Amely legyőzött nép vagy ország megadta magát és kötelezettséget vállalt megállapított hűbéradó fizetésére, minden bántódás nélkül tovább élhetett szokott berendezkedése és viszonyai között, legfeljebb túszoikat bocsátott a hódító rendelkezésére; belső életét a győző sem megszállással, sem vagyona elkobzásával, vagy állandó kizsákmányolással nem zavarta. Az európai szokásos sanyargatással szemben ez a nagylelkűnek mutakozó gesztus feltétlenül rokonszenvesnek tűnhetett fel. Hogy az ellenszegülőket viszont úgy a hun, mint a magyar hadak a legkimételetlenebb barbár vérengzéssel megsemmisíteni törekedtek, talán vadabb volt a szokásos elbánásnál, de abban

¹⁰ Casus szerint a költő Ekkehardot apáthelyettes korában „a halái, mint jól megérett kalászt, 973-ban takarította be.“ Vagyis 47 évvel a kaland után. Ha tekintetbe vesszük is, hogy ezidőtájt, nem gyermeki, hanem érettebb korban vették fel a jelentkezőt noviciusnak, a hősdal szerzőjének 926-ban mindenképpen már a kolostorban kellett lennie, vagy közvetlen utána kerülhetett be. Mindenesetre az első benyomás friss emléke idején értesülhetett a barbár látogatásról. Nevezetes, hogy mindennek ellenére egyetlen gyűlölködő szava sincs ellenünk, sőt elismerésének a hexameterekben nyíltan kifejezést ad. A Casus fró IV. Ekkehardnak sincs kárhoztató szava ellenünk. Szinte humorizálva beszél el az egészet a félkegyelmű Heribald barát komikus epizódja gyanánt. Erről különben még meg kell lejjebb emlékeznünk.

a fegyverzajtól hangos időben az sem kelthetett nagyobb felháborodást. Mindenesetre jól megjegyezhatték e két szélsőséges bánásmódot, hiszen Ekkehard is, mint fő jellemző vonást, külön kiemelendőnek tartotta. — A magyarok illetően viselkedésében lehetetlen észre nem vennünk a keleti lovas-nomád hódítók rendes eljárás módját a hunok legkorábbi beütésétől az utolsó hullám: a magyarok feltüntéig. Olyan óriási területeket rendes megszállás alatt tartani, mint aminőket ők beszáguldottak és levertek, ahhoz kevés volt a létszámuk; hadi erejüket nem forgácsolhatták széjjel, meg kellett elégedniök a hűségnyilatkozattal és hűbéradóval. Az ellenállókat ugyanez okból kénytelenek voltak végképp elpusztítani, hogy messze tőlük váratlan zavart ne csináljanak. Ígyképpen összes alávetett népeik laza, szinte névleges függésben álltak, hódítóikkal, ezek kényelmes elnéző feletteseik voltak, ami rokonszenvre hangolhatta irántuk a legyőzötteket. E sajátos hűbérrendszernek más különös következményei is voltak, ami viszont világtörténelmi viszonylatban nyert fontosságot. Ha u. i., ami keleten gyakorta megesett, valamely Ázsia felől jött még hatalmasabb támadóval került az eddig győztes elem szembe, sajátos államszervezete kártyavárként omlott össze s az egész, eddig összetartott népzöm alapelemeire esett szét. Minden az előző uralom alatt behódolt népcsoport az újabb győztes hatalomnak vetette alá magát; így aztán mintegy fejük fölött követte egyik hódító hullám a másikat s az egyes kisebb népfajok e kataklizmákat, mint felettük tombolt vihart, alig érezték meg; maradhattak régi egységeikben, régi életviszonyaik mellett. A magyarság is csupán így maradhatott fenn ugor nyelvével ősi beszédének bántódása nélkül a turk-tatár tengerben. Innen van a népvándorlás idején ama sok, rövid ideig tartó világuralom, mely nyom nélkül tűnik el a világtörténelem színteréről, amint egyetlen csatavesztés éri.

Ami végül az 1000 éves fennállásra tett célzást illeti, nem értelmezhetjük másképp, mint olyképpen, hogy tőlük a múltba visszatekintve, félezer év előtt, az V. század első felében Attila már egyszer világuralmat volt képes lovas-nomád népével (magyar és hun nép szemükben egy faj lévén) kivívni, bizonyára feltehetjük, hogy azt ismét félezer év választhatta el első győzelmes beütésüktől. — Utóbbi elgondolás részünkről pusztá

feltevés ugyan, de másképp alig értelmezhetjük, ha csak esetleg ily tartalmú, évezredes fennállást emlegető *monda* nem élt akkoriban a magyarok között, amit a St. Gallenben ragadt egyetlen magyartól hallhattak. Utóbbi feltevés sem tekinthető alapnélkülinek.

II.

Az egész emlékezést, amely a hősdal bevezető sorait alkotja, reánk nézve a benne kifejezett és akkoriban szokatlan rokonszenv és megbecsülés hangja teszi értékessé. S itt nem hiuságunk legyezgetésén van a hangsúly; fontossága abban rejlik, hogy egy távolabbi világtörténelmi perspektívát nyit meg előttünk. Erről itt behatóbb fejtegetés helyett néhány szórványos megjegyzést tartok helyénvalónak.

Külföldi irodalmakban, különösen a német és skandináv népekében, Attila, mint hun király, feltűnő gyakran szerepel. Az egykorú és későbbi latin *krónikák*, mint láttuk, úgy írtak róla mint átokról, melyet az Úristen az emberi bűnök, a hitetlenség és gonoszság fertője ellen küldött a földre büntetésül. („Isten ostora“). Maga Attila vérengző pogány barbár, népe külsejében és viselkedésében állatias, egészben rettenetes csapás az emberiségre és az egyházra. Csodálatos módon a *költői* irodalomnak rendesen mondai alapú, tehát népszájról kapott termékei viszont ellenkezően mint jószágos atyai, mindenképpen nagy hatalmú és patriarchális tekintélyű uralkodót jellemzik a hunok „királyát“.¹¹ A szembeszökő ellentmondást az illető irodalmakat tárgyaló újabb művek azzal szokták magyarázni, hogy e termékek későiek. Attila alakja az évszázadok alatt elhalványult a népek emlékezetében, általános uralkodói tipussá szürkült s pusztán a neve maradt meg a régiből. Ez a beállítás mindmáig annyira elfogadhatónak mutatkozott, hogy ellenvéleményre alig talált. Kétségtelen, hogy a külföldi hegedősénekeknek, hősdaloknak ama ránk maradt emlékei, melyek Attilát, elismerően emlegetik, aránylag nem régiiek; úgy értendő, hogy X. század utániak; már t. i. följegyeztetésük az, ami keletkezésük idejével a legritkább esetben azonos.

¹¹ Már Thierry észrevette, szerinte: „A legkirivóbb ellentmondás mind azok között, melyekkel a középkor különben bővelkedik“. (Attila mondák. Ford. Szabó Károly. Pest, 1864. 35. l.)

A germánságnak két nagy mondaköre van. Ezek az eredetileg függetlenül keletkezett kisebb történeti mondák legtöbbször felszították magukba: egyik a berni Detréről (Nagy Teodorik) szóló hagyománytömeg, másik a Nibelungok mondacsoportja. Mindkettőben Attila jeles, igazságos uralkodónak mutatkozik, aki a földönfutó Detre gót királyt oltalmába fogadja, tanácsadójává teszi; majd trónjára visszahelyezi. A Nibelung-mondákban Ő az a központi világhatalom, mely Krimhildet, Sigfried özvegyét, azért érdekli és vonzza és azért lesz Attila felesége, mert ezzel alkalma nyílik első férje gyilkosain, a burgundi uralkodóházon, Sigfried halálát megbosszulnia. Ilyképp az egyesített két nagy mondakör mindegyikében Attilának jelentős szerep jutott. — Ezekben is egybehangzóan Attila mintafejedelem; tisztelet és ragaszkodás veszi körül, mint világhódító hadvezért, aki jólelkűségében elszörnyűködik Krimhilda vérengző bosszúállásán.¹²

A mondák mindenkor a közvélemény kifejezői, a szóbeliség termékei voltak s a tételes történelemírástól elkülönülve, népajkon alakították ki önálló költői történeteiket. A történelem és a közzsáj termékei általán elszigetelten éltek egymás mellett külön életüket. S ha kölcsönviszonyt keresünk köztük, úgy egyedül a köztudat szájbeszédanyaga az, amely a történelemre hat; fordítva: a történelem e mendemondákra egyáltalán nincs hatással. Különösen áll ez az analfabéta középkorra, ahol a krónikák latin feljegyzései miben sem befolyásolták a latint nem értő, olvasni nem tudó tömegmentalitást. A papi krónikáknak Attilát és hunjait becsmérlő kifakadásairól a köztudat alig értesült, neki magának kellett róluk megalkotni a maga véleményét s ez, amint látszik, lényegesen elütő volt a krónikások ítélkezésétől. — Az említett érvelés u. i., hogy Attila alakja kezdetben mindenütt gyűlölt, lenézett és megvetett volt, s csak később kopott le közömbös fejedelmi tipussá, nem felelhet meg a valóságnak. Ha egyszer *neve* fennmaradt évszázadokon át, amit a hőseinek hosszú sora világosan igazol, ez a név nem válhatott jelentéstelen puszta szóvá. Megmaradt vele az a hagyomány, hogy hun király volt, világhódító. Ezekkel együtt kezdettől

¹² Részletes feldolgozását adja Hóman B. „X. és XI. sz.-i történeti elemek a Nibelungénekekben”. (Egy Philol. Közl. 1923. 44—78. ll.) Attila dicsérete itt idézetekben a 63—64. ll.-on.

összeforrva kellett lenni a név viselőjéről alkotott ítéletnek, a *fogalmi képnek* is; amint a név és jelzői nem változtak, a megítélésben sem állhatott be változás. Egyáltalán a köztudatban valamely megrögzött gonosz alak sohasem válhatik jóvá, rokonszenvessé. Így azt kell feltennünk, hogy Attiláról a közfelfogás úgy az Ő korában, mint később, nem lehetett a krónikákéval egyező. Erről a tömegvéleményről az V. századtól a X.-ikig nincs ugyan írott hiradásunk, de ha a hagyományok ismert szívésségát tekintjük és a Valter hősdaltól (X. sz. első fele) tovább a külföld költői műveiben mindenütt Attilának szinte dicsőítésére találunk, belőle bizvást visszakövetkeztethetünk az előző korok megítélésére.¹³

Mindezek ellenére, — bizonyára az olvasó is úgy gondolja, — bajos elhinni, hogy az egykorú európai népek a vérzivataros rohanású barbár hadakat és fejedelmüket saját rémületük és szenvedéseik elnyomásával lelkes elismerésben részesítették volna: — nem is erről van szó, hanem arról, hogy amint a vihar, amely gyorsan jött, époly hirtelen elvonult a fejük felül, utána váratlanul arra eszmélhettek, hogy tovább semmi bántódásuk nem történt, régi életmódjukba zavartalanul visszazökkenhettek, a győztes hódító nem mutatkozott ádáz, megtorló ellenségnek. Kevés áldozat árán szövetségeseinek tekinthették magukat, aki nagy hatalmával oltalmazójuk lett; védőszárnyai

¹³ Csak két idetartozó helyet említek a sok közül: kor szerint az *elsőt* és az *utolsót*. Maga a *Valter-dal* ezt mondja Attiláról, mikor nyugati hadjáratából gyermeki túszával hazaérkezik: (Körös Endre fordítása)

A rég látott hazába hogy megtért hős Etel,
A túsul vett fiúkat gonddal nevelte fel,
Szorgos jóindulattal volt a fiúk iránt
S nejlére, Oszpirinre, rábízta a leányt.
Mint atyjuk, úgy vigyázta mindig az ifjakat,
Hogy békében s csatában megállják a sarat.

Másik az ú. n. Dresdener Heldenbuch (kiadta v. d. Hagen: Deut. Gedichte des Mittelalters 1811.) II. kötetében egy XIV. sz. eleji hegedős-éneknek: „Etzels Hofhaltung“ (Attila udvartartása) 1. strófája:

Es sass in Ungerlande ein Konick so wol bekant,
der was Etzel genande, sein gleiches nydert fant;
an reichum vnd an milde was im kein Konick gleich,
Zwelf Konicklich Kron vnd schilde dinten dem Konick reich.

(Ford. — Magyar földön élt egykor egy jól ismert király, Attila volt a neve, párjára senki nem talál; vagyonban, kegyességben nem volt hozzá fogható, tizenkét királyi ország és had szolgált a dús királynak.)

alá kerültek. E helyzetükből fakadó elgondolásra hamar rá kellett eszmélniök s az első rémület után szükségkép kiváltódott a világhódítóról a ragaszkodó elismerés közhangulata. Erre vonatkozóan hivatkozhatunk a Thierry Amadé összeállította „Attila-mondákra”. Mi más diktálhatta volna nekik a helyenként felbukkanó mende-mondákat arról, hogy Trier városát, Udinét, Veronát vagy Straszburgot Attila alapította, máshol meg „szép alakunak” mondják¹⁴ ... stb. Kiáltó ellentétben a krónikákkal, melyek állatinak írják le.

Meg kell végül azt is jegyeznünk, hogy az említett régebbi magyarázatnak az az állítása sem fogadható el, amit a költői emlékek késői keletkezéséről felhoznak. A történeti mondák létrejötte, számos végig kísérhető példa tanúsága szerint, sohasem tekinthető tudatos csinálmánynak, egyetlen termékeny agy kitalálásának; az mindenkor észrevétlen, lassú folyamat eredménye. Valamely alapötlet, vagy esemény a közszej sodrába kerülve, magától bővül és formálódik; eseménymotívumok rakódnak rá, egyre kerekébbé, megokoltabbá alakul, közben régebbi vonások lehántódnak róla, végül mint tetszetős hagyomány megrögződik a köztudatban. E formálódáshoz feltétlenül huzamos idő kell.

Az Attiláról szóló mondák tehát, aminőknek a X. század óta ismerjük, gyökérszálaikkal szükségszerűen visszanyúlnak messzi századokba, közel Attila szereplése korához. Az a tetszetős, hízegő jellemkép, melyet később a verses költői feldolgozások elének tárnak, mélyen a rég elmúltakban gyökereznek, vagyis nem késői találmányok, nem abból a korból valók, mikor a hun fejedelem alakja már elmosódhatott vagy megváltoztott az emlékezetben.

Mindezt pedig annak bizonyságául volt szükséges itt elmondani, hogy ez a 10 soros emlékezés, melyre a figyelmet felhívni óhajtottam, nem tekinthető kivételes hangnak, valami egymagában álló különvéleménynek, hanem hogy ez volt akkoriban az általános felfogás, mindenesetre a köztudatban elterjedtebb, mint a krónikáknak az egyház hatalmát féltő s a keleti jövevényeket becsmérlő nyilatkozatai. Hogy e felfogást átvitték a később felbukkanó magyarokra is, arra szintén nevezetes tanuskodás e kis 10 soros adalék.

Solymossy Sándor.

¹⁴ „Chiamavasi bello” ... Malespini: Hist. di Firenze 36.